

իր սրտէն հուր, եւ հանճարէն լոյս ու գոյն
Առին տառերն այդ ոսկի:

Մագաղաթի խորհրդաւոր անտառէն
Եւ կը փայլեմ գգուշաւոր.
Վարդեր, հաւքեր ու մարդկութիւն նըկարէն
Կան ծալքերուն մէջ բոլոր:

Անոնք կ'ապրին ու կը շնչեն կենսունակ
Որպէս գանձնի ծաղկոյններ,
Անոնց ծոցէն կ'ստանան բուսեր շողարձակ
Խուլ ժամանակն ու մարդեր:

Զարկաւ սրտէն՝ անգութ, անսիրտ քշնամին
Ու խորտակեց հայութիւնն.
Կիսեց գանձեր գեղանրկար արուեստին,
Բայց հոգին դեռ կայ կանգուն:

Մեսրոպեան շունչն է հրաշքին վառարան
Իր վառվռուն կայծերով.
Անոր շունչին շունչովն է մեծ յաւիտեան,
Ու աւերին դէմ ապահով:

Դարերն աղօթք եղան, հոգի, պաշտամունք,
Երկաթագիր տառերով.
Փառքը փառքին զօղուեցաւ գերդ նոր ակունք,
Արքայական մականով:

Անին հիմա փլատակին տակ կը հեծէ,
Ախուրեանով արցունքոտ,
Գաղտնի ճամբայ մը սրտի գայն կը կապէ
Մեր յոյսերուն արեւոտ:

Լոյսի ծարաւ մագաղաթներն հոգապատ
Անիի կամ Դըւինի
Օր մը պիտի շնչեն, տաքնան ըզձակաթ՝
Հուրով, սիրով հայրենի:

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ՃԱՆԱՇԵԱՆ

• Գ Ր Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն •

ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ, Գրեց՝ Եղիվարդ: Երու-
սաղէմ, տպ. Ս. Յակոբեանց, 1962, էջ
112:

«Մագաղաթին մեղրամոմէ» եւ «խոր-
տակման գիշերներ» էն վերջ՝ Եղիվարդ
բաւական ժամանակ լռեց. եւ ահա Սուրբ
Մեսրոպի 1600ամեակը պատճառ կը դառ-
նայ որ երկարաշունչ հատոր մը նուիրէ
այդ սքանչելագործ սուրբին, հայ դրա-
կանութեան մեծ առաջնորդին:

Եղիվարդ որոշ դիտաւորութիւն ունե-
ցեր է էփովիէ մը ստեղծել, մտաւորակա-
նի մը գիւցաղներգակ կեանքը ներկայա-
ցնելով հանրութեան:

Նախերգով մը կը սկսի. ունի ինը բա-
ժանմունք եւ վերջերգ մը. այս ամէնը
ամփոփած է 112 էջերու մէջ:

Իր նախերգը ոգեկոչում մըն է, ուղ-
ղուած Օշականի անցիկ մեռելային, պա-
ղատանք մը՝ որ գայ հեռուներէն հանդեր-
ձելու բարբառն Հայուն, եւ հայութիւնը
պաշտպանել ընդդէմ Յոյնին ու Պարսիկին
մեր օրերուն: Այնուհետեւ կը սկսի Մես-
րոպի վարքը դրել բանաստեղծական տո-
ղերով, Հացեկացիին մանկութիւնը, գաղ-
ղերով, Հացեկացիին մանկութիւնը, գաղ-
թը օտար երկիր եւ վերադարձը, երբ
Բիզանդիոնէն երկիր կու գար. եւ ահա
գիւնադարէն է, լքած է արքունիք եւ
պատիւ՝ քաշուած է մենութեան քարայ-
րը: Մենք կը հասնինք Եղիվարդի Ե.
հանդերուանը. Հացեկացին Ս. Սահակի
մօտ է Կանքեղ վառեալ, ջինջ աշտանակ
Հայ աշխարհին: Ս. Մեսրոպ կը ճամբոր-
դէ օտար երկիր՝ հայ տառերը գտնելու,
յաղթական կը վերադառնայ՝ ինչպէս
Մովսէս Սինա լեռնէն. եւ կը կերտէ Հա-
յաստանի մէջ հայ հոգիին եւ հայ լեզուին
վերջնական յաղթանակը Օտարին խուժ
ու խեցքեկ բարբառին տեղ:

Վերջերգը Ս. Մեսրոպին ուղղուած ձօն
մըն է 1600ամեակին առթիւ:
Չեմ գիտեր ինչո՞ւ այս հատորը ար-

ուեստակեալ դրութեան մը տպաւորու-
թիւնը ձգեց. արուեստ կայ, խորք չկայ,
անթիւ ծաղիկներ՝ առանց բոյրի. փոք-
րիկ պատկերներ, որոնք խոր իմաստ մը
չունին: Կարգաւորվ ամբողջ հատորը՝ ըն-
թերցողը ծաղիկէ ծաղիկ կ'անցնի՝ առանց
տպաւորութեան, եւ ոչինչ կը մնայ իր
մտքին մէջ:

Երկարաշունչ ներբողեան մըն է, զոր
կարելի էր արձակ ալ գրել, ու թերեւս
աւելի յաջող ըլլար: Մեծ բաներ ըսելու
ճիշդ մը եւ աճապարանք մը կայ իր ըն-
թացքին մէջ, զոր չէ կարելի մերձեցնել
Սիամանթոյի «Սուրբ Մեսրոպ»ին եւ ոչ
Պարոյր Սեւակի «Անլոյի գանգակա-
ւոր» տաք ու խոնարհ մատենին: Սե-
ւակ՝ Կոմիտաս վարդապետի վարքը գը-
րած է. Եղիվարդ՝ Ս. Մեսրոպին վարքը.
գրեթէ նոյն նիւթը շօշափած են երկուքն
ալ. բայց Սեւակ պարզ է, անկեղծ եւ ըզ-
բայուն, առանց մեծ էջեր լեցնելու յա-
ւակնութեան. անոր մէջ արեւ կայ, չը-
ւակնութեան: Եղիվարդ խճո-
նորէր ու թարմութիւն: Եղիվարդ խճո-
ղած է իր էջերը բառերու եւ դարձուածք-
ներու անհարկի զարդերով: Յոգնութիւն
կը պատճառէ եւ ոչ հրապոյր. ընթերցո-
ղը խաղաղութեան պէտք կը զգայ եւ ոչ
թէ չնչահեղձ վազելու:

Տաղաչափական արուեստը, ոճը եւ լե-
զուն մասնաւոր թերութիւններ չունին.
սակայն լաւագոյն է ետ կենալ քանի մը
մղումաւ բառերէ, որոնք կրօնական խոր-
հրդապաշտութիւն չեն տար, ինչպէս
ակունքիտ, մոնագ, այլուրային, եւ այլն:
Ունի բացատրութիւններ՝ որոնք ինքնա-
տիպ չեն կրնար կոչուիլ, նիւրաղներով ի-
րենց մտքին:

Ամբողջ հատորը առանց յանդի քեր-
թուածներ ունի, հազիւ պատահական
կերպով կարելի է երբեմն յանդ գտնել:

Վերջերգին մէջ նշանակալից տողեր
ունի՝ ուր յետ գանդատելու թէ մոռցուած
է հայ լեզուն, Եղիվարդ կ'անդրադառնայ
Երուսաղէմի վերջին պայքարներուն, ան-
շուշտ ակնարկելով նաեւ կաթողիկոսա-
կան երկու աթոռներու վէճերուն:

Այսօր սակայն լեզուն այդ սուրբ Զոր քողուցիք իբրեւ աւանդ՝ թոյն է դարձեր մեր շրթներուն. Գրքի փոխան մենք կը բռնենք Բաժանումի սուրբ երկայրի, Մըքմընցելով ամէն առտու Ատելութեան նոր ակելու:

Չեմ գիտեր թէ տե՞ղն էր արդեօք այս մութ էջերը բանալ քերթուածի մը մէջ որ կոչուած է սուրբի մը եւ մեծ մտաւորականի մը փառքն հիւսելու:

Նշիվարդի «Սուրբ Մեսրոպ»ը, հակառակ թերութիւններու, կարելի է կարդալ եւ հաճոյք զգալ:

Հ. ՎԱՀԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ԿՈՐԻՆՆ — ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻ: Աշխարհաբար քարգմանութիւն, ներածական ուսումնասիրութիւն, յառաջաբան եւ ծանօթագրութիւններ Մ. Արեղեանի: Երեւան, Հայպետհրատ, 1962, էջ 180, տպագրակ 10.000:

Յաւալի է որ Մաշտոցի բազմաթիւ եւ Կորիննի նման կարող աշակերտներէն ոչ մէկուն անունով ուրիշ ներբողական գրութիւն հասած է Մեծագոյն Հայուն մասին:

Ասով, թէ՛ Մաշտոցի եւ թէ գրերու գիւտին մասին ինչ որ կը գրուի՝ լոկ կրկնութիւն է, Կորիննի ժուժկալ եւ մասամբ ինչ խրթին պարբերութիւններուն բացատրութիւն մը: Ասոր վրայ աւելցած է զանազան եւ զարմանազան երեւակայութեանց ոյժը, եւ ահա խոշոր գրականութիւն մը մէջտեղ ելած է՝ թեր ու գէժ տեսութիւններով: Մեր ներկայ գրութիւնը նուիրուած է ոչ թէ Կորիննի ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻն, այլ Մ. Արեղեանի տեսութեանց՝ որ կ'երեւին ներածութեան, առաջաբանին եւ ծանօթութեանց մէջ:

Նախ անմեկնելի է թէ ինչո՞ւ Արեղեան կ'ըսէ թէ ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻն գրուած է

«443-451 թուականներէ միջեւ» (էջ 5), երբ աւելի վերջը, էջ 70, առողջ պատճառաբանութեամբ կ'եղբակացնէ որ «եթէ Կորինն առաջ էլ սկսած լինէր իր աշխատանքը, նա այդ վերջացրել է ոչ վաղ քան 443 թուականը»: Չեմ կարծեր որ ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻ աւարտումը կարելի ըլլայ, լրջօրէն խորհելով, 443 թուականէն տարբեր թուականի տակ նշանակել:

Հոս անմիջապէս նկատենք որ ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻն արդարեւ «միակ ժամանակակից... աղբիւրն է»: Արեղեան հաւատարմաբար աւելցուցած է՝ ուր մենք կ'աւանդուենք գրիւնք: Կորիննի ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻն որեւէ չափով հաւատարմութիւն չ'ընէր: Կենսագրականը չէ Մաշտոցի՝ բացի ընդ նշանակութեամբ, եւ ոչ ալ կրնանք Մաշտոցեան գրերու գիւտին պատմութիւնը նկատել: ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՅԻն պարզապէս ՆԵՐՔՈՂԱԿԱՆ մըն է Սուրբ ՄԱՇՏՈՅԻ մասին, ուր ոչ պատմական եւ ոչ ալ կենսագրական ծանօթութիւնները հրամայական նկատուած են:

Կորինն անտարակոյս չէր կրնար եւթադրել որ իր գործը, 1500 տարի վերջ, մեղի հասնելիք միակ աղբիւրը պիտի ըլլար՝ Մեծն եւ Սուրբ Մաշտոցի մասին, եւ թէ իր այդ քանի մը էջերը՝ ամենաթանկագին տեղեկութիւնները պիտի ըլլային գրերու գիւտի հրաշքին:

Արեղեան հաւատարմօրէն, առանց աւելորդ մարգանքներ ընելու, կը հետեւի Մաշտոցի մասին Կորիննի տուած տեղեկութեանց, աւելի ճիշտ՝ չտուած տեղեկութեանց: Արեղեան Մաշտոցի միայնակեցութեան կամ կրօնաւորութեան մէջ մտնելուն մասին կը գրէ. «Նա աշխարհի մարդ էր... չի կտրուում աշխարհից եւ անգործութեան չի մատնում իրեն» (էջ 10): Արեղեան անտարակոյս կը սխալի կարծելով որ միայնակեցութեան կամ կրօնաւորութեան անդամակցող մարդը «աշխարհից» կը կտրուի եւ անգործութեան կը մատնուի: Տարակոյս չկայ որ Մաշտոց կրօնական կեանքի մէջ փնտոնեց տոթի եւ միջոց՝ շատ աւելի լուրջ եւ

ամփոփ կերպով անգործ չմնալու եւ իր հայրենի աշխարհին կեանքին ամենակարեւոր մասնակցութիւնը բերելու:

Ընդունելի չեմ գտներ Արեղեանի այն կարծիքը՝ որ հայերը մինչեւ Մաշտոցի օրերը երեւութապէս կերպով կամ յանուանէ քրիստոնեաներ էին: Ինչպէս որ ընդունելի չեմ նկատեր, որ Մաշտոց պարզապէս «ամբողջ Հայաստանում քրիստոնէութիւնը հաստատելու համար» (էջ 11) գրերու գիւտը ըրաւ: Գրերու գիւտը պէտք էր որ շատ աւելի ստիպողական, անմիջական, անյետաձգելի պատճառներ ունենար Մաշտոցի համար: Պատճառներ կան այդպէս խորհելու. եւ այդ պատճառներէն կարեւորներէն է Դանիէլեան գրերու հարցը:

Կորինն է պատմողը՝ թէ Մաշտոց կը գրէ Սահակ կաթողիկոսին, եւ «Հայերէն նշանադրեր գտնելու համար ժողովում են գաշխարհաեղ խորհուրդն երանելի միաբանելոց միաբանեալներէ, այսինքն վանականների, կրօնաւորների խորհուրդ» (էջ 13): Հետաքրքրական է որ այս խորհրդակցութեան ներկայ չէ, ոչ ալ հրաւիրուած է Վառձապուհ՝ Հայոց թագաւորը: Այս ոչ միայն հետաքրքրական, այլ եւ խիստ նշանակալից է ըստ իս: Արեղեան կը պատմէ հաւատարմօրէն Կորիննի հետեւելով. «Սուրբգրականութեան նպատակի մասին իմաց են տալիս Վառձապուհ թագաւորին: Սա (թագաւորը) յայտնում է, թէ Դանիէլ անունով մի ասորի եպիսկոպոս յանկարծ ուրեմն գտեալ նշանադիրս ալիաբետաց հայերէն լեզուի — յանկարծ (պատահաբար) հայերէն լեզուի արիարեւոյնի նշանադրեր է գտել» (Անդ):

Ուրեմն, Մաշտոց (Սահակ եւ եկեղեցականները) ԼՈՒՐ ՉՈՒՆԷԻՆ ՈՐ ԻՐԵՆՑ՝ ՄԷ Ա. Ն. Կ. Ա. Խ. ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ ԳՐԵՐՈՎ ԶԲԱՂՈՂ ԿԱՐ: Ուրեմն, կային Մաշտոց, Սահակ եւ իր գործակիցներէն զատ ուրիշներ ալ, որոնք հայերէն լեզուի գրերու կարիքը զգացած եւ անոնցմով զբաղուած էին:

Կորինն իր շատ համառօտ եւ անցողակի յուշագրութեամբ Դանիէլեան գրերուն մասին՝ տողընդմէջ շատ բան կը պատմէ: Նոյն իսկ կասկած կը ծագի մարդու մըտքին մէջ՝ թէ արդեօք կային կամ եղած էին հայերէն լեզուի գրերու գիւտի ուրիշ ձեռնարկներ՝ այս ծանօթ երկուքէն զատ, այսինքն Դանիէլի եւ Մաշտոցի ձեռնարկներէն:

Հարց մը եւս կը յայտնուի Կորիննի Դանիէլեան գրերու յուշագրութեան, թէ ո՞վ եղած էր գրերու գիւտով զբաղողներէն վանխաղոյնը, Դանիէլ թէ Մաշտոց: Եւ չեմ կարծեր թէ նման քննութիւն՝ Մաշտոցի մեծ արժանիքէն որեւէ բան խլէ: Նոյն ատեն ապացոյց մըն է որ հայ ժողովուրդը գրի եւ գրականութեան գիտակցութիւնը լուրջ կերպով ըմբռնած է եւ զանազան տոթիներով հետապնդած:

Որեւէ տարակոյս չկայ որ Մաշտոցի եւ իր խորհրդակիցներուն բոլորովին անծանօթ մնացած էր Դանիէլի հայերէն լեզուի գրերու պարզութիւնը եւ գիւտը: Ասիկա Կորինն յայտնապէս կը հաստատէ՝ երբ կը վկայէ. «Եւ իբրեւ պատմեցաւ նոցա (Մաշտոցի եւ իր ժողովակիցներուն, որոնք արքային գիմած էին) յարգալէ վասն գտելոյն ի Դանիէլէ, յօժարեցին զարքայ՝ փոյթ առնել վասն պիտոյից այնոցիկ»:

Այսպէս տարակոյս չկայ որ Մաշտոցի անյայտ էին Դանիէլ եւ անոր հայերէն լեզուի համար գտած գրերը:

Սակայն ա'լ աւելի շահեկան է որ Դանիէլի գրերուն գիւտին մասին իմանալէ վերջ՝ Մաշտոց չէ որ կ'աւանդարէ Դանիէլի քով: Ահա այդ մասին ինչ կը պատմէ Կորինն, ինքն իսկ (Արեղեանի թարգմանութեամբ). «Նա (արքայն) էլ Վահարիճ անունով մէկին հրովարտակներով ուղարկեց Հարել անունով մի երէց մարդու մօտ, որ ասորի եպիսկոպոս Դանիէլի մերձաւորն էր» (էջ 99): Ինչո՞ւ այս անուղղակի միջոցները՝ Վահարիճ, Հարել...: Արդեօք Կորինն կը ջանայ կա-